

УДК 347.66(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i35.185>**Зінькевич Юлія Євгенівна,**

аспірантка 3-го курсу кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДМОВА СПАДКОЄМЦЯ ВІД ПРАВА НА ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ: ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

Постановка проблеми. Відмова від прийняття спадщини є незмінно актуальною проблемою правозастосування в нотаріальній практиці України. Необхідність дослідження інституту відмови від прийняття спадщини зумовлена незадовільною правовою регламентацією, адже винятково детальне та покрокове законодавче регулювання цього питання може звести до мінімуму можливість неправильного правозастосування відповідних норм права у спадкових правовідносинах, а також сприятиме єдності нотаріальної практики.

Стан дослідження теми. У науковій діяльності питанню відмови від прийняття спадщини приділяли увагу багато вітчизняних і закордонних учених, а саме: Б.С. Антімонов, І.В. Жилінкова, Ю.О. Заїка, В.В. Луць, О.П. Орлюк, Є.О. Рябоконт, Н.О. Саніахметова, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Р.О. Халфіна, С.І. Шимон. Серед останніх наукових досліджень варто виділити такі роботи: Л.В. Козловська «Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування», наукова стаття, 2013 р.; Л.В. Козловська «Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав», монографія, 2015 р.; М.Ф. Солонько «Здійснення прав суб'єктами спадкових правовідносин», дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, 2012 р.; О.О. Терехова «Здійснення, охорона та захист суб'єктивних спадкових прав», дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, 2012 р.; Х.З. Піцик «Права та обов'язки спадкоємця і спадкодавця при спадкуванні за законом», дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, 2012 р.

Незважаючи на те що питання відмови від прийняття спадщини було і є нині в колі інтересів учених-цивілістів, проблема належного правового регулювання інституту відмови від при-

йняття спадщини остаточно не вирішена. Так, у сучасній правовій реальності інколи простежується відсутність розуміння таких понять, як «відмова від прийняття спадщини» та «неприйняття спадщини», що, безперечно, вимагає їх розмежування й визначення співвідношення. Не менш важливим завданням є з'ясування особливостей нотаріального оформлення спадкових прав під час здійснення спадкоємцями відмови від прийняття спадщини.

Метою статті є дослідження практичних аспектів здійснення права на відмову від прийняття спадщини на основі аналізу чинного законодавства України та судової практики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Неминучим правовим наслідком смерті особи або оголошення її померлою є відкриття спадщини й закликання до спадкування осіб, визначених як спадкоємці законом або заповітом. На практиці трапляються випадки, коли спадкоємці не бажають реалізовувати своє суб'єктивне цивільне право на прийняття спадщини після спадкодавця. У такій ситуації спадкоємець може здійснити своє право на спадкування **активним волевиявленням** шляхом подання заяви про відмову від прийняття спадщини (ст. ст. 1273–1275 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України) або **пасивним волевиявленням** шляхом неприйняття спадщини протягом строку, встановленого законом (ч. 1 ст. 1272 ЦК України).

Відмова від прийняття спадщини й неприйняття спадщини є різними правовими інститутами. Основна різниця полягає в неоднакових правових наслідках, які встановлені законодавством для відмови від прийняття й неприйняття спадщини [1, с. 361].

Відповідно до ст. 1272 ЦК України, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, має юридичну можливість прийняти її або **за письмовою згодою інших спадкоємців, які прийняли спадщину, або на підставі судового рішення про надання йому додаткового строку**, достатнього для подання заяви про прийняття спадщини [2]. За відсутності підстав, передбачених ч. ч. 2, 3 ст. 1272 ЦК України, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, не має права подавати заяву про відмову від прийняття спадщини [1, с. 364].

Відповідно до п. 3.18 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, письмові заяви спадкоємців, які прийняли спадщину, про згоду на прийняття спадщини спадкоємцем, який пропустив строк для прийняття спадщини, мають бути подані нотаріусу до видачі свідоцтва про право на спадщину. За наявності такої згоди спадкоємцеві, який пропустив строк для прийняття спадщини, необхідно подати до нотаріуса за місцем відкриття спадщини заяву про її прийняття [3].

Згідно зі ст. 1272 ЦК України, позов про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини подається: 1) у разі відсутності письмової згоди всіх спадкоємців, які прийняли спадщину, на подання спадкоємцем, який пропустив шестимісячний строк, заяви про прийняття спадщини до нотаріальної контори; 2) у разі пропуску шестимісячного строку подання заяви про прийняття спадщини до нотаріальної контори та відсутності інших спадкоємців, які прийняли спадщину й могли б дати письмову згоду на подання цієї заяви.

Під час розгляду цих справ суди повинні перевіряти наявність або відсутність спадкової справи стосовно спадкодавця за місцем відкриття спадщини. За наявності у спадковій справі заяви спадкоємця про відмову від права на спадщину його вимоги про визначення додаткового строку для прийняття спадщини задоволенню не підлягають.

Додатковий строк визначається лише, якщо суд визнає причини пропуску строку для прийняття спадщини поважними. При цьому поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на прийняття спадщини [4]. Як показує судова практика, найчастіше суди визнають поважними тривалу хворобу, перебування спадкоємця тривалий

час за межами України, відбування покарання в місцях позбавлення волі, перебування на строковій військовій службі в Збройних Силах України тощо. Однак не вважаються поважними такі причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини, як юридична необізнаність позивача щодо строку й порядку прийняття спадщини, необізнаність особи про наявність спадкового майна, похилий вік, непрацездатність, незнання про існування заповіту, встановлення судом факту, що має юридичне значення для прийняття спадщини (наприклад, установлення факту проживання однією сім'єю), невизначеність між спадкоємцями хто буде приймати спадщину, відсутність коштів для проїзду до місця відкриття спадщини, несприятливі погодні умови [5].

Спадкоємець після визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини має право прийняти спадщину в порядку, встановленому ст. 1269 ЦК України, і набути право на спадщину відповідно до ч. 5 ст. 1268 ЦК України, ст. ст. 1296–1299 ЦК України [5]. Повторне визначення судом додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини одним і тим же спадкоємцем законодавством не передбачено [4].

Якщо спадкоємець подасть заяву про відмову від прийняття спадщини й не відкличе її протягом строку, встановленого для прийняття спадщини, він утрачає своє суб'єктивне цивільне право спадкування назавжди [1, с. 361]. У разі ж відкликання спадкоємцем своєї відмови від прийняття спадщини протягом строку, встановленого для її прийняття, він відновлює своє право на спадкування (п. 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7) [4].

Законодавче регулювання інституту відмови від прийняття спадщини представлене нормами ЦК України, Закону України «Про нотаріат», Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, Правил ведення нотаріального діловодства, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5, Методичних рекомендацій щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, тощо.

Право на відмову реалізується шляхом подання **спадкоємцем за заповітом** або **спадкоємцем за законом** заяви про відмову від прийняття спад-

щини. Заява про відмову від прийняття спадщини подається нотаріусу або уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування (в сільських населених пунктах) **за місцем відкриття спадщини в письмовій формі**.

Заява про відмову від прийняття спадщини може бути подана спадкоємцем шляхом особистого **прибуття до нотаріуса** або надіслана **поштою**. Якщо спадкоємець особисто прибув до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, нотаріальне засвідчення справжності його підпису на таких заявах не вимагається. У цьому випадку нотаріус установлює особу заявника, про що на заяві робиться відповідна службова відмітка. Ця відмітка скріплюється підписом нотаріуса. Якщо заява, на якій справжність підпису спадкоємця не засвідчена, надійшла поштою, вона приймається нотаріусом, заводиться спадкова справа, а спадкоємцю повідомляється про заведення спадкової справи та необхідність надіслати заяву, оформлену належним чином (справжність підпису на таких заявах має бути нотаріально засвідченою), або особисто прибути до нотаріуса за місцем відкриття спадщини.

Заява про відмову від спадщини реєструється в книзі обліку й реєстрації спадкових справ у день її надходження та формується у спадкову справу. Якщо заява про відмову від спадщини надійшла поштою або подана нотаріусу кур'єром до дня вчинення нотаріальної дії, вона підлягає реєстрації в журналі реєстрації вхідних документів [6; 7].

Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності, від 29.01.2009, схвалені Рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України, у п. 4 розділу 1 передбачають, що, приймаючи від спадкоємців заяву про відмову від прийняття спадщини, нотаріус зобов'язаний роз'яснити спадкоємцям їхнє право на відкликання такої заяви протягом строку, встановленого законом. До заяви про відкликання поданої заяви про відмову від прийняття спадщини застосовуються такі ж правила прийняття заяв, як і до первинних заяв [8].

Пункт 3.6 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України містить положення щодо заборони приймати заяву про відмову від спадщини або заяву про її відкликання, складені від імені спадкоємців їхніми **представниками**, що діють на підставі довіреностей [6].

Відповідно до ст. 1273 ЦК України, спадкоємець за заповітом або за законом **може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого ст. 1270 ЦК України** [2]. Після закінчення цього строку частка у спадщині не може бути збільшена з тих підстав, що хто-небудь зі спадкоємців відмовляється від спадщини на користь інших спадкоємців. У таких випадках особа, яка прийняла спадщину, має право розпорядитися всім майном або частиною майна, отриманого в порядку спадкування, шляхом відчуження її іншому спадкоємцеві за договором купівлі-продажу, дарування, міни тощо. Визначення додаткового строку для подання заяви про відмову від спадщини чинним законодавством України не передбачено [4; 5].

Будучи одностороннім правочином, відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, передбачених ст. ст. 225, 229–231, 233 ЦК України.

Відмова від прийняття спадщини може мати місце щодо всього спадкового майна. Спадкоємець не вправі прийняти одну частину спадщини, а від іншої частини відмовитися (п. 3.14 глави X розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [6].

Відмова від прийняття спадщини характеризується ознаками **безумовності й беззастережності**. **Безумовний характер відмови** від прийняття спадщини означає, що, відмовляючись від спадщини, спадкоємець не може обумовити правові наслідки цього правочину з настанням певної обставини. **Беззастережний характер відмови** від спадщини означає відсутність у спадкоємця можливості застережувати свої дії щодо відмови від прийняття спадщини, диктуючи іншим спадкоємцям свої побажання, недопустимість висувати на свою користь аргументи, від яких залежать дії щодо відмови від прийняття спадщини.

Тлумачення положень ст. ст. 1273, 1274 ЦК України дає змогу виділити такі види відмов від прийняття спадщини, як **безадресна**, без зазначення особи, на користь якої вона зроблена, та **адресна**, із зазначенням такої особи. Крім цього, відмова від прийняття спадщини може бути здійснена спадкоємцем як у разі спадкування за заповітом, так і в разі спадкування за законом. Іноді важливо вирішити наслідки відмови від прийняття спадщини одного, декількох або всіх спадкоємців за заповітом або законом. З метою з'ясування особливостей кожного виду відмови від прийняття спадщини варто розглянути всю різноманітність правових наслідків від-

мови спадкоємця від спадщини залежно від виду спадкування.

Наслідки відмови від прийняття спадщини спадкоємцями в разі спадкування за заповітом.

1. Безадресна відмова від прийняття спадщини:

Варіант 1. Від прийняття спадщини відмовляється **один зі спадкоємців без зазначення особи, на користь якої здійснюється відмова.** Якщо від прийняття спадщини відмовився один зі спадкоємців за заповітом, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну (ч. 1 ст. 1275 ЦК України) [2].

Варіант 2. Від прийняття спадщини відмовляються **кілька спадкоємців без зазначення особи, на користь якої здійснюються відмови,** тоді як залишаються один або кілька інших спадкоємців. У цій ситуації настають аналогічні наслідки.

Варіант 3. У разі відмови від прийняття спадщини **всіма спадкоємцями за заповітом** відбувається спадкування за законом (ч. 2 ст. 1223 ЦК України) [2].

Варіант 4. Від прийняття спадщини відмовляється **єдиний спадкоємець за заповітом.** Настають аналогічні наслідки.

2. Адресна відмова від прийняття спадщини:

Варіант 1. Від прийняття спадщини відмовляється **один зі спадкоємців із зазначенням особи, на користь якої здійснюється відмова.** Відповідно до положень ч. ч. 1, 4 ст. 1274 ЦК України, частка спадкоємця, який відмовився від прийняття спадщини, переходить до особи, яка є підпризначеним спадкоємцем (якщо заповідач підпризначив спадкоємця), або до іншого спадкоємця за заповітом, на користь якого здійснена відмова [2].

Варіант 2. Від прийняття спадщини відмовляються **кілька спадкоємців за заповітом із зазначенням особи, на користь якої здійснюються відмови.** У цій ситуації діють аналогічні правила й настають аналогічні наслідки.

Варіант 3. Відмова від прийняття спадщини **всіма спадкоємцями за заповітом з одночасним зазначенням особи, на користь якої здійснюється відмова,** практично неможлива, оскільки жоден зі спадкоємців за заповітом не бажає прийняти спадщину. У цьому випадку може статися «ланцюг адресних відмов», наслідком яких буде спадкування за законом (ч. 2 ст. 1223 ЦК України).

Варіант 4. Від прийняття спадщини відмовляється **єдиний спадкоємець за заповітом.** Настають аналогічні наслідки [1, с. 373–375].

Згідно з ч. 5 ст. 1275 ЦК України, відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом [2].

Наслідки відмови від прийняття спадщини спадкоємцями в разі спадкування за законом.

1. Безадресна відмова від прийняття спадщини:

Варіант 1. Від прийняття спадщини відмовляється **один зі спадкоємців без зазначення особи, на користь якої здійснюється відмова.** Частка спадкоємця, який мав право на прийняття спадщини за законом, переходить до спадкоємців за законом тієї черги, що закликає до спадкування, і розподіляється між ними порівну.

Варіант 2. Від прийняття спадщини відмовляються **кілька спадкоємців без зазначення особи, на користь якої здійснюються відмови,** тоді як залишаються один або кілька інших спадкоємців. У цій ситуації настають аналогічні наслідки.

Варіант 3. У разі відмови від прийняття спадщини **всіма спадкоємцями за законом** право на спадкування одержують спадкоємці наступної черги спадкування (ч. 2 ст. 1258 ЦК України) [2].

Варіант 4. Від прийняття спадщини відмовляється **єдиний спадкоємець за законом тієї черги спадкування, яка закликається до спадкування,** настають аналогічні наслідки [1, с. 375–376].

2. Адресна відмова від прийняття спадщини.

У разі заявлення спадкоємцем відмови від прийняття спадщини на користь будь-кого зі спадкоємців за законом незалежно від черги частка у спадщині спадкоємця, який відмовився, переходить лише до цієї особи.

Коло осіб, на користь яких спадкоємець може відмовитися від прийняття спадщини, є вичерпним і за його волевиявленням змінюватися або доповнюватися не може. Коли спадкоємець відмовився від прийняття спадщини на користь особи, вказаної в ст. 1266 ЦК України, правила про спадкування за правом представлення не застосовуються (п. 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7) [4].

Важливим практичним питанням, якому варто приділити увагу, є оформлення спадкових прав спадкоємців у разі відмови спадкоємця від прийняття спадщини. Видача свідоцтва про право на спадщину здійснюється нотаріусом у конкретно визначеній законодавством України формі, зокрема Правилами ведення нотаріального діловодства, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5.

Так, Правила ведення нотаріального діловодства прямо закріплюють лише дві форми свідоцтв про право на спадщину в межах спадкування за законом, які нотаріус безпосередньо може використовувати в разі відмови спадкоємця від прийняття спадщини, а саме форму № 7 (у разі відмови спадкоємця від спадщини на користь іншого спадкоємця) та форму № 8 (у разі відмови від спадщини спадкоємця однієї черги на користь спадкоємця іншої черги). Виникає логічне питання: яку форму свідоцтва про право на спадщину варто використовувати в разі відмови спадкоємця за заповітом? Відповідь на це питання міститься в п. 6.19 розділу VI Правил ведення нотаріального діловодства, який передбачає, що в разі відсутності необхідної форми свідоцтв, яка б відповідала особливостям учинюваної нотаріальної дії, нотаріус може застосовувати ту з форм, яка найбільше відповідає нотаріальній дії, із застосуванням окремих елементів інших свідоцтв про право на спадщину [7].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Відмова спадкоємця за заповітом або законом від прийняття спадщини є одностороннім правочинном, який здійснюється шляхом подання нотаріусу або уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування (в сільських населених пунктах) заяви в письмовій формі за

місцем відкриття спадщини. Заява про відмову від прийняття спадщини може бути подана спадкоємцем шляхом особистого прибуття до нотаріуса або надіслана поштою. Подання заяв про відмову від прийняття спадщини та заяв про їх відкликання не може бути здійснено представниками спадкоємців. Відмова від прийняття спадщини та її відкликання можуть бути здійснені лише протягом строку, встановленого для прийняття спадщини. Законодавство України не передбачає можливості визначення додаткового строку для подання заяви про відмову від спадщини чи заяви про її відкликання.

З аналізу положень ст. ст. 1273, 1274 ЦК України можна виділити види відмови залежно від кількісного складу спадкоємців, які відмовляються від прийняття спадщини (*відмова одного чи єдиного спадкоємця, декількох або всіх спадкоємців*), наявності вказівки на особу, на користь якої вона здійснюється (*адресна, безадресна*), та від виду спадкування (*відмова спадкоємця за заповітом або за законом*).

Здійснення спадкоємцем права на спадкування шляхом заявлення відмови від прийняття спадщини зобов'язує нотаріуса під час оформлення права на спадщину використовувати чітко визначені форм свідоцтв про право на спадщину з можливістю комбінувати їх окремі елементи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Харків, 2009. Т. 12 : Спадкове право / за ред. проф. І.В. Спасиво-Фатєєвої. 544 с.
2. Цивільний кодекс України від 03.10.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. С. 356.
3. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
4. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13/print1510264111389644>.
5. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.
6. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
7. Правила ведення нотаріального діловодства : Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10>.
8. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності : Рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09>.

Зінькевич Юлія Євгенівна

ВІДМОВА СПАДКОЄМЦЯ ВІД ПРАВА НА ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ: ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

Стаття присвячена дослідженню практичних аспектів здійснення суб'єктивного права на відмову від прийняття спадщини. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, що регулюють питання відмови від прийняття спадщини.

Зроблено висновок, що терміни «відмова від прийняття спадщини» та «неприйняття спадщини» є різними правовими категоріями.

З'ясовано юридичні наслідки пропущення спадкоємцем строку для прийняття спадщини. Проаналізована судова практика у справах про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

